

SZŐCSNÉ GAZDA ENIKŐ

SZÉKELYFÖLDI NÉPMŰVÉSZETI MAGÁNGYŰJTEMÉNYEK A 19. SZÁZAD VÉGÉN ÉS A 20. SZÁZAD ELEJÉN¹

A

székelyföldi néprajzi gyűjtemények és tárgyi néprajzi kutatások összegzésére az ünnepelt, Pozsony Ferenc több tanulmány keretében tért ki (Pozsony 2004, 2006, é. n.). A legnehezebb feladataink egyike annak a megragadása, hogy kik voltak Székelyföldön azok a gyűjtők, akik először gyűjtöttek tárgyakat, és hogyan hatott ez a későbbi tárgyi néprajzi kutatásokra. Tanulmányomban az első gyűjtőkre vonatkozó adatokat próbálom összegyűjteni és ismertetni. Az áttekintéshez elsősorban régi újsághíreket, cikkbeli hivatkozások adatait, múzeumokba bekerült gyűjtéseket tekintettem át, azzal a hittel, hogy az így előkerült adatok egy része szélesebb körben megvilágítja a századfordulóra általánossá váló néprajzi gyűjtőtevékenységet és ennek a múzeumokra való visszahatását.

A 18. század végével, a francia forradalom Szabadság! Egyenlőség! Testvériség! eszméje ráébresztette az embereket arra, hogy nem pusztán egy egységes *Kultúra* létezik Európában, hanem egy-egy nemzetben belül is kulturális rétegzettség van: a tárgyi világnak nem csak földrajzi tagoltsága izgalmas, de az ízlés és a tárgyakhoz való viszonyt a társadalmi háttér is erőteljesen befolyásolja.

A vademberek különleges világának, ősi romlatlanságának tana Székelyföldön is hatott: már a 18. században kéziratok fordításokban keringtek Erdély területén Voltaire művei (Tolnai 1942). A műveltebb értelmiség közül páran Székelyföldön is kíváncsian merészkedtek be a falvakba, sőt a falusi házakba is, és leírták az ott látott viseleteket, bútorokat. A marosvásárhelyi Fogarasi Sámuel egy szabó fiának szemszögéből elemezte a változatos ruhadíjat (Fogarasi 1974: 63–68), gróf Teleki Domokos pedig oláhfalvi házakat látogatott meg és csodálta meg azoknak berendezését

1 A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíjának támogatásával jött létre, amelyet ezúton is köszönök.

(Teleki-Éder 1993: 26). A népviselet és népszokások sajátos bájának felismerése falakat bontott: megrendítette a kor írástudóiban megfogalmazódott előítéleteket. Kállay Ferenc 1829-ben a székely férfiak durva zekéjét vagy szűrét, fekete kucsmáját már nem megvevett póri viseleteként, hanem a dicső hun örökség továbbéléseként értékelte, utat nyitva ezzel a népviselet és ősiség, illetve keleti örökség hosszú ideig fennmaradó tudománytörténeti toposza számára (Kállay 1829: 49–50).

Az első, leírásból ismert néprajzi gyűjteményt az 1830-as évekből datálja a magyar néprajzi szakirodalom: ennek létrehozója és gyűjtője Sárváry Jakab, az Esterházyak de-recskei uradalmának fiskálisa volt (Fejős 2003: 70). E viszonylag korai kezdeményezést csak pár évtizeddel későbbben követte a szélesebb körű gyűjtőakció.

Az 1840-es évek végén a forradalmi eszme hódításával újabb lendületet kapott a tárgyi kultúra sokoldalúságának feltárása. A Kossuthék által elindított védegyeleti mozgalom Erdélybe is begyűrűzött, felértékelve a hazai termékek szerepét. 1851-ben nagy feltűnést keltettek a londoni vilákiállításán megjelenő néprajzi, háziipari tárgyak: ezek segítségével próbálták kidomborítani a különböző népek közti különbségeket és a regionális, etnikus ízlést (Kósa 2001: 114–115).

A saját népi kultúra legitimitása az 1840-es években Erdélyt is elérte, és fokozatosan kialakult itt is az az értelmiségi réteg, amely már nem csak a keleti műtárgyakat tekintette értékeknek. 1847 körül Erdővidéken a szövő háziipar fejlesztése céljából (Kőváry 1847: 220), 1864-ben pedig Marosvásárhelyen az általános háziipar felgyűjtése céljából nagyobb tárlatokat szerveztek (Olosz 2003: 18). Ezeket céltudatos gyűjtőakciók előzték meg. Az 1873-as bécsi vilákiállításán már intenzív székelyföldi háziipari jelenlét volt: a teljesen berendezett székely ház mellett (Lénárt 2002: 157) maroszéki nádmunkák és szalmakészítmények (Deák 1879: 128) és egész Erdély területéről összegyűjtött gyapjúmunkák hívták fel a figyelmet a népművészet szépségeire (*Erdélyi Gazda*. V. évf. 26. szám, 1873. július 11., 210. old).

Az eredeti kontextusából kiemelt néprajzi tárgy a kiállításokon esztétikai jelentőséget nyert. Önálló műkinccsé lett, amelynek gyűjtését, archiválását, motívumainak továbbéltetését a hetvenes évektől több egyesület vállalta fel. Nem véletlen tehát, hogy a megélénkítő érdeklődés hatására az 1880-as évektől Székelyföldön is egyre többen indultak el a falvakba népművészeti tárgyakat gyűjteni.

A néprajzi és művészettörténeti szakirodalom több olyan gyűjtő nevével emlékezett meg, aki a 19. század végén számottevő néprajzi gyűjteményt hozott létre. Az egyik első, jelentős gyűjtő maga *Huszka József*² volt, aki 1879-ben került Sepsiszentgyörgyre a Polgári Leányiskolához, és aki éppen székelyföldi rajztanárként emelkedett ki környezetéből, gyűjtötte, rajzolta a műkincseket. A Néprajzi Múzeumnál fennmaradt fényképek szerint értékes festékes szőnyeget, kerámiákat halmozott fel a lakásában (Fejős 2006: 223). Huszka gyűjtői habitusa a rajztanári tevékenységével szorosan összekapcsolódott: az általa számbavett tárgyak díszítő funkcióik révén váltak érdekessékké: olyan ornamentális rendszer elemeit ismerte fel bennük, amelyek véleménye szerint a magyar népművészetet elkülönítették a környező népek művészetétől.

Huszka József fényképeiről ismerjük a baróti *dr. Hajós Béla*³ gyűjteményének néhány darabját. Hajós doktort Hermann Ottó 1887-ben már gyűjtő „bűntársaként” emlegette, akárcsak Kalotaszeg nagyasszonyát, Gyarmathy Zsigánét. Hajóst ekkorra már „megszál-

2 Huszka József (1854–1934) rajztanár, iparművész, a magyar díszítőművészet egyik első kutatója és rendszerezője. Mivel gyűjtői munkásságáról nemrég terjedelmes kötet látott napvilágot, így csupán megemlítjük e gyűjteményt.

3 Hajós Béla az Erdővidéki Kórházegylet elnöke, a Baróti Takarékpénztár Részvénytársaság egyik alapító tagja.

lotta az ősi dacz s rávetette magát a népies bokályokra, szöttesekre, himzésekre, hogy a kihurcolást megakadályozza” (Herman 1887: 311). Hajós doktor már 1895-ben elhagyta Barótot, mikor a magyar belügyminisztérium közegészségügyi felügyelővé nevezte ki. Gyűjteménye ennek köszönhetően Budapestre vándorolt. 1896-ban egy magyar műgyűjtőket számbavevő cikk már ezer darabos kerámiagyűjteményt említett az orvos birtokában, amelyek közül egyesek az 1600-as évekből származtak. (V. S. 1896: 429). A Hajós-gyűjteményről fennmaradt fotók a gyűjtemény összetételéről tudósítanak: magyar és szász bokályok, korsók, tálak, barcasági és székelyföldi kályhacsempék, székelyföldi festékes szőnyegek egyaránt voltak e nivós kollekcióban.⁴

Herman Ottó, a magyar halászat avatott kutatója, saját bevallása szerint szintén „a cserepesek felekezetéhez” tartozott, mégpedig azok közül is a „szt. Rusticus-hivek sorába”, vagyis gyűjteményében leginkább a népi kerámiaművészet válogatott darabjai voltak. Elsősorban „a Székelység és Kalotaszeg csókolni való magyarságának kendőszegét, tálasát” kopasztotta le gyűjtőútjai folyamán, és a fellelt darabokon tanulmányozta a népi kerámia székelyföldi történetét. Érdeklődése tehát tudományos indíttatású volt: nem csak birtokolni, de azonosítani próbálta, feldolgozta a tárgyait. Korában még szokatlan tudatossággal hangsúlyozta, hogy pusztán a lelőhely alapján nem lehet teljesen biztosan azonosítani egy-egy edényt: „Régentén is volt vásár, mely messze vidék portékáját szállígtatta erre, arra; sőt volt házalás is, a mennyiben bizonyos vidék vállalkozó kupeczei ekhós szekeriken felkerekedtek, s bejárták az országot egyik szelétől a másikig. Így került a magyar nyugoti tótságna sok edénye a keleti székelység kendőszegére; [...] Így nekem nincs kétségem az iránt, hogy az élelmesebb szász a székelység szájaize szerint is csinálta az edényeket; viszont a székely a szásszal együtt az oláhra is szabta a portékáját.” (Herman 1887: 311) Herman gyűjtésének egyik erőssége az volt, hogy nivós rajzokon is megőrkítette az értékesebb darabokat, és kontextualizálta is azokat: rajzai alatt feltüntette többnyire azoknak a gyűjtési helyét, és néhány központ – például Székelyudvarhely vagy Keresztúr – esetében a tárgyak technikai ismérveit is pontosította. Osztályozó hajlamára hallgatva, először próbálta a díszítvényeik alapján csoportosítani a kerámiatárgyakat, igaz, hogy azoknak megnevezései (bokrétás, csákós-bogláros, boronás-barázdás stb.) nem honosodtak meg a későbbi néprajzi szakirodalomban.

Herman Ottó cikkében még néhány más, székelyföldi kerámiát gyűjtő egyéniséget is megemlített. *Diemár Károlyról*⁵ például megjegyezte Herman, hogy „igazi istenitéletet végzett Udvarhely megyében, melynek eredménye ma a budapesti műegyetem technológiai gyűjteményét ékesíti.” Ugyancsak ő említette meg *gróf Lázár Jenőt*⁶ is, akinek gyűjtőmódszerét a tatárjáráshoz hasonlította: „A ki olyan vidéken akar szerezni, a melyen a gróf már áthaladt, az nem talál semmit.” (Herman 1887: 311)

Lázár Jenő nem pusztán a kerámiát, de a varrottásokat is előszeretettel gyűjtötte. Szádeczky Lajos szerint a grófnak „nagybecsű régiség- és régi himzés gyűjteménye volt”, és az „expedíciók” alatt „veszedelmes versenytársammá lőn” (Szádeczky 1891: 56). A gróf kerámia iránti érdeklődése nem volt öncélú, mivel maga is porcelánfestő művész, később bütörtervező iparművész volt. Medgyesfalvi otthonában sok értékes tárgyat összegyűjtött, ám azok hosszútávú megtartására, őrzésére nem fordított gondot. Inkább a gyűjtés, zsákmányolás vágya hajtotta. Amint azt egy életét méltató cikkben olvashattuk: „Olyan kancsó-gyűjteménye volt, amelynek párja alig akadt az országban; egy-egy darab egész

4 A budapesti Néprajzi Múzeum fotótárában a Hajós-gyűjteményről a következő fényképek találhatóak: F. 70599 – F. 70605b közötti leltári számok, valamint R. 10084.

5 Az Erdélyi Kárpát Egyesület udvarhely vármegyei szakosztályának elnöke.

6 Gróf Lázár Jenő (1845–1900) medgyesfalvi földbirtokos, iparművész, amatőr művész.

kincset ért, s néha messze vidékre is elutazott, ha hírét vette egy-egy ritka példánynak. De aztán egyszerre mintha elfeledte volna kancsóit; rájuk se nézett többé, nem is tudta, hova kerültek. Ismét egyebet keresett nyugtalan természete. A tajtékpipa nagy szerepet vitt régen a magyarok életében; s ő összeszedett drága pénzen és sok utánajárással olyan tajtékpipa gyűjteményt, mely muzeumban is számottevő volna remek darabjaival. A régi butorok, drága szőnyegek, ezüst billikomok, – az ötvösmunka más kincseiről nem is szólva, – amit ezekből összehalmozott medgyesfalvi otthonában, elég lett volna két dúsgazdag műbarátnak” (XXX 1902: 74–75).

Jelentős kerámiagyűjteményt adott el 1902-ben a Székely Nemzeti Múzeumnak Balázs Márton⁷ kézdivásárhelyi tanár is, aki a kézdivásárhelyi polgári leányiskola igazgatójaként és Háromszék egyik első néprajzi könyvtárájaként ismertté vált az egész környéken. Balázs Márton szintén a díszítőművészet érdekelte, elsősorban az írott tojások és a kerámiák kötötték le a figyelmét, ám szőtteseket, varrottásokat is gyűjtött, és a Székely Nemzeti Múzeumnak festett bútort is adományozott. Az 1905-ben lezárt *Adatok Háromszék vármegye néprajzához* című könyvében közzétett számadása szerint 1902-ben a Székely Nemzeti Múzeumnak 339 bokályt adott el. Ezekon kívül az Erdélyi Kárpát Egyesület néprajzi múzeumának 1001 tárgyat küldött, éspedig 305 bokályt, 6 tányért, valamint 604 tojásrajzot, 86 hímezésrajzot. Az Országos Mintarajztanoda gyűjteményét 1901-ben 298 db kancsóval és 18 tányérral látta el. A kézdivásárhelyi polgári leányiskola rajztermében 1911-ben 150 bokályból álló gyűjteményt állított ki. A nagyobb intézmények mellett Balázs Márton a környezetének magánaszemélyei számára is juttatott az általa összegyűjtött értékes tárgyakból: Sepsiszentgyörgy polgármesterét, Gödri Ferencet 20 db bokállyal, a főtanfelügyelő feleségét 46 db „válogatott bokály kancsó”-val, Dr. Csernovics Diodor földművelésügyi államtitkár nejét Aradon bokályokkal és varrottásokkal, Kovács Kálmánt pedig 25 db bokállyal látta el (Balázs 1942: 5–6). Balázs Márton hatalmas gyűjteményéből nem sok tárgy maradt fenn. A Székely Nemzeti Múzeumban csak feltételesen lehet az általa beadott kerámiatárgyakat azonosítani (Szöcsné Gazda 2010). Az Erdélyi Kárpát Egyesület múzeuma szétszóródott, magángyűjteményekbe került tárgyainak úgyszintén nyoma veszett. Balázs Márton a tudományos érdeklődés mellett a népi tárgyak tanításban való hasznosítása irányította a gyűjtés felé. Tárgyainak egy részét diákjaival lerajzoltatta.

A kerámiagyűjtők táborába tartozott Sepsiszentgyörgy orvosa, *Daday Vilmos*⁸ is. Halála után, 1918-ban került a hagyatéka a Székely Nemzeti Múzeumba, ebből látható, hogy intenzív századfordulós gyűjtésében ő is a karcsú bokályokat részesítette figyelemben.

Talán az 1881-es budapesti Országos nőipari kiállítás hívta fel a figyelmet a székelyföldi változatos és szép hímezésekre: ezen a Székely Nemzeti Múzeum alapítónője, *Csereyné Zathureczky Emilia*⁹ is hatalmas gyűjteménnyel vett részt.¹⁰ Bár nem célunk a múzeummá váló gyűjtemények korai fázisának ismertetése, annyit meg kell jegyeznünk, hogy az 1875-ben Imecsfalván megnyíló Cserey-gyűjtemény 1879-ben ugyan nagyjából átköltözött Sepsiszentgyörgyre és elnyerte a Székely Nemzeti Múzeum megnevezést, Csereynének ennek ellenére haláláig megmaradt egy kakasos hímezésekből álló magángyűjteménye, amelyet gondosan őrzött. Amint azt Roediger Lajos beszámolójából tud-

7 Balázs Márton (1867–1948) pedagógus, néprajzkutató, Háromszék első néprajzi összegzésének szerzője.

8 Daday Vilmos (1856–1918) kolozsvári tanársegéd, majd sepsiszentgyörgyi orvos, a sepsiszentgyörgyi kórház igazgatója.

9 Csereyné Zathureczky Emilia (1823–1905) a Székely Nemzeti Múzeum alapítónője, a Kézdivásárhelyi Jótékony Nőegylet alapító tagja.

10 A Székely Nemzeti Múzeum irattárában fennmaradt a Nőiipari Kiállításra vitt tárgyak jegyzéke.

jük, az imecsfalvi nagyasszony körülbelül 200 darab madaras varrottast tartott meg a lakásában, ezek egy részét a beüvegezett veranda függönyeiként használta, zömét viszont „varrottásokkal telt gyűjtő ládjá”-ban tárolta (Roediger 2012: 71).¹¹

Gyarmathyné Hóry Etelka kalotaszegi hímezsgyűjteményének hatalmas hatásával is magyarázhatjuk, hogy viszonylag sokan indultak el a különböző vidékek varrottasainak a gyűjtésére is.

A híres történész Szádeczky Lajos¹² 1883 tavaszán a bukovinai székelyek visszatelepítésével foglalkozva figyelt fel arra az érdekességre, hogy a bukovinaiak a székely hímezőművészet legrégebb rétegét őrizték meg. „A mi eladót találtam, abból kiválogattam a szebb és jellegzetesebb mintákat s egy kis gyűjteménnyel jöttem vissza a nagy népvándorláskor Bukovinából” – írta (Szádeczky 1891: 54). A feldolgozás szakszerűbbé tétele miatt Szádeczky a gyűjtést kiterjesztette a Székelyföldre is – „eddigelé vagy 20 varrottast onnan is sikerült szereznem” – jelezte a cikkében, azzal a kiegészítéssel, hogy mennyire nehéz a gyűjtés, mert „piacra ritkán, országos vásárok alatt kerül egynéhány, s azokra is most már (főképp az uri nők között) sok a pályázó” (Szádeczky 1891: 60). Szádeczky a gyűjtést tudományos igénnyel végezte: megfigyelte a bukovinai és a helyi székely varrottások közti különbségeket, az utóbbiakat jóval „ritkásabb”-nak nevezte. Nagy érdeme, hogy feljegyezte a varrottások mintáinak a helyi elnevezését is.

Horváth Béla báró backamadarasi kúriája szintén jelentős hímezsgyűjteménynek adott otthont, amelyek között mind népi hímezések, mind pedig 17–18. századi úrihímezések is helyet kaptak. Gyűjteményének néhány darabjáról Szinte Gábor képeket közölt a marosszéki népművészetről nyújtott összegzésében (Szinte 1903).

A század végén már jelentős hímezsgyűjteménnyel rendelkezett Csehély Adolf¹³ székelyudvarhelyi tanár is. Tevékenységének legismertebb vonala a bögözi templom falképfeltárása volt, amely az ő kezdeményezésére indult el, majd az első sikerek láttán Huszka Józseffel közösen finalizálódott (Jánó 2008: 161–166). Csehély jelentős néprajzi gyűjteményt hozott létre, amellyel megalapozta az udvarhelyi múzeum anyagát. Tudunk róla, hogy hatalmas rajzos mintagyűjteménye is volt, amely iránt 1904-ben Bátky Zsigmond és Herrmann Antal, később pedig Korondi Lippich Elek javaslatára az Iparművészeti Múzeum is érdeklődött (Tasnádi 2006: 78).

Csehély a gyűjtést a feldolgozás alapjának tekintette. Bár székelyföldi népművészeti kutatásai nem érthették el az alapos elmélyülés távlatait (mindössze 11 esztendő adott neki a sors, hogy ismerkedhessen Udvarhelyszékkal), ennek a terméke az a rövid összegzés, amely *Udvarhelymegye népies műiparáról* címmel látott napvilágot. Akárcsak Huszka, ő is a szúcshímezéseket érezte igazán magyaros hangulatúaknak, de feltűnt az is neki, hogy „több nemzeti vonást tüntetnek fel az asztalosok festett virágcsoportjai” (Csehély 1899: 18). Csehély tárgyai a székelyudvarhelyi múzeum anyagában nem azonosíthatók, rajzaiból néhány darab a Malonyay Dezső-féle magyar népművészeti összegzésben látott napvilágot.

Először Malonyay Dezső publikált képeket Szeitz Margit¹⁴ felsősófalvi gyűjteményéről is (Malonyay 1909: XLI, XLII. színes tábla). A félig német, félig székely-magyar származású tanítónő 1895-ben került a megüresedett felsősófalvi tanítónői állásba, és ettől kezdve intenzív népnevelői tevékenységet vállalt. Az általa összegyűjtött hímezéseket egyrészt

11 Talán a 34–35. kép éppen a Csereyné madaras gyűjteményéről készülhetett.

12 Szádeczky Kardoss Lajos (1859–1935) történész, egyetemi tanár, a székelység történetének egyik legjelentősebb kutatója.

13 Csehély Adolf (1854–1904) művészettörténész, tanár. Szolnoki, mezőtúri, kiskunfélegyházi, rozsnói és trstenáni tanárkodás után 1893-ban került Székelyudvarhelyre.

14 Szeitz Margit (1877–1958) felsősófalvi tanítónő, gyűjtő.

eredeti hímzéseként, másrészt pedig átmásolt minták formájában őrizte, célja az volt, hogy Malonyay Dezső közreműködésével egy székelyföldi szövő- és varró iskolát állítson fel (Molnár–Molnár 1971: o. n.). Míg Szeitz Margit keresztszemes mintáinak nagy részét az 1970-es években publikálták (Molnár–Molnár 1971), addig az általa összegyűjtött nívós szabadrajzú hímzések közül csupán a Malonyay által közöltek ismertek.

A másik, Malonyay által is használt gyűjtemény illyésmezői *Bokor Jánosné* tulajdonában volt (Malonyay 1909: 255, 257). Az ő életéről, tevékenységéről semmit sem tudunk, ám az tény, hogy Malonyayn kívül a 20. század elejének másik, székelyföldi hímzésekkel foglalkozó szakembere, Roediger Lajos is használta ezt a gyűjteményt, és Bokor Jánosné különböző mintákról alkotott véleményére ő is hallgatott, azt jelzi, hogy korának elismert gyűjtője, a népi hímzéseknek szaktekintélye volt.

Elégé jelentős hímzésgyűjteménnyel rendelkezett Székelyföld egyik legjelentősebb századfordulós iparművésze, *Szentkatolnai Bálint Benedek*¹⁵ is. A székelyföldi tüllhímzés megteremtőjeként ismert képzőművész mindent gyűjtött, ami terveit inspirálhatta. Míg az általa bementett kályhacsempék egy része a Székely Nemzeti Múzeumba került, addig népi hímzésgyűjteményének pár darabját csupán Roediger Lajos színezett rajzaiból ismerjük (Roediger 2012: 116–117).

A budapesti Néprajzi Múzeum őrzi Háromszék királyi mérnökének, *Gyárfás Győzőnek*¹⁶ és feleségének jelentős gyűjteményét. Az adatgazdag leíró kartonokból megtudhatjuk, hogy Gyárfás Győző, felesége és mindkét lánya gyűjtő volt, tárgyaik jelentős részét a 19. század legvégén és a 20. század legelején, 1910 körül szereztek be. Gyárfás Győzőné a család ozsdolai kúriájában „két varróasszonnyal állandóan dolgoztatott magának és ajándékol másoknak.”¹⁷ Az eredeti minták biztosítása céljából a környékről rengeteg varrottast gyűjtöttek össze. Gyűjteményük legtöbb darabja Ozsdoláról, Hilibről, Bereckből, Martonosról származott, de Árapatak környékéről és az erdővidéki Vargyasról is szereztek be tárgyakat. A család régiségkereskedőként keresztül is bővítette gyűjteményét, így például több hímzést egy Kolozs megyei ember hozott, aki „évről-évre felkereste őket és különböző helyről való erdélyi hímzéseket adott el nekik.”¹⁸ A gyűjtés nem csupán birtoklási vágyból történt: tudományos érdeklődéssel figyelték, hogy milyen körülmények közül emelték ki a tárgyakat. Tudománytörténetileg igen fontos, hogy olyan felsőháromszéki, 19. század első feléből származó, népi szabadrajzú hímzéseket sikerült összegyűjteniük, amely stílusnak a meglétéről csupán Malonyay néhány, nem túl jó minőségű rajzából és fotójáról tudunk eddig. Ezekről Gyárfás Erzsébet, a darabok eladója megjegyezte, hogy „Ami nem keresztöltéses, az öregasszonyoknál volt, a keresztöltéses fiatalabbaknál.”¹⁹ E gyűjtésük a Székely Nemzeti Múzeum hímzésgyűjteményének evakuálása és megsemmisülése, valamint a más magángyűjtemények szétszóródása miatt egyedülálló értékű, valódi leletmentéssé vált.

A Gyárfás család igen jelentős számú keresztszemes párnát, lepedőt gyűjtött össze, ezek egy részét még a vetett ágycsészéként szemlélték. A néprajzi szakirodalom elsősorban Árapatak környékén, Csík vidékén és a Maros-szék peremén elhelyezkedő Marosgyaró és Disznajó vidékén jelezte a keresztszemes hímzések elterjedését. A Gyárfás-gyűjtemény egyértelművé teszi számunkra, hogy e típus Kézdiszéken is elevenen élt, tehát

15 Bálint Benedek (1860–1920) Morelli Gusztáv tanítványa, Munkácsy Mihály munkatársa, falmetsző, iparművész, rajztanár. Tevékenységéről lásd Borcsa 1998, 1999 és Borcsa (szerk.) 1998.

16 Gyárfás Győző (1855–1912) királyi mérnök, a lécfalvi Gyárfás család tagja, a békási szorosban létrehozott út építetője.

17 Néprajzi Múzeum, az 59.27.1-es tárgy leíró kartonja, készítette Fél Edit.

18 Néprajzi Múzeum, adatok a 60.3.54-es tárgy leíró kartonjáról. Készítette Fél Edit.

19 Néprajzi Múzeum, adatok a 60.3.91-es számú tárgy leíró kartonjáról. Készítette Fél Edit.

általános székelyföldi jelenléttel kell számolnunk. A múzeumi archiváláskor feljegyzett szóbeli nyilatkozataik azt is megerősítik, hogy a székelyföldi románság körében is kutatnak, tehát túlléptek az etnikai egyoldalúságon.

Az érdeklődési körük a szőttesekre is kiterjedt: sepsiszentgyörgyi otthonuk számára használati tárgyakat szövettek, e sima kender- és gyapotszőttesek egy részét Cófalván készítették. Az Iparművészeti Múzeumhoz bekerült szőtteseik egy részét zágoni takácsmesterrel készítették. További kutatások tudják csak tisztázni, hogy véletlenül szövették-e éppen ezekben a központokban a tárgyaikat, vagy szövészeti gócpontok azonosító darbjait mentették magán-, majd közgyűjteménybe.

Amennyiben a felsorolt gyűjteményekről szóló információinkat áttekintjük, látható, hogy elsősorban a régi nemesi családok leszármazottai, valamint a kor jelentősebb orvosai, tanárai, kutatói körében vált divatjelenléggé a népi tárgyak gyűjtése. Egyes esetekben (gróf Lázár Jenő, gróf Horváth Béla, Daday Vilmos) elsősorban a birtoklási vágy volt a tárgygyűjtés mozgatórugója. Más esetekben (Gyárfás Győző és lányai, Szeitz Margit, Bokor Jánosné) hímzőműhelyek megteremtésének a szándéka, a népművészet életben tartása állott a gyűjtés háttérében. Lázár Jenő, Huszka József, Bálint Benedek esetében ugyanakkor a népművészet az iparművészeti tevékenységgel is összefonódott, a minta-gyűjtés a tervező folyamatokat segítő tevékenység volt.

Tudománytörténeti szempontból elsősorban a néprajzos gyűjtők munkássága vált ismertté, elsősorban azért, mert náluk a tárgyak birtoklása tudományos érdeklődéssel párosult. Huszka József, Balázs Márton, Szádeczky Lajos, Herman Ottó nem pusztán a gyűjtés mámore miatt, hanem a népi kultúra valós megismerése céljából emelte be a lakásába a tárgyakat, és bár nem mindegyiküknek sikerült gyűjteményét feldolgoznia, kísérletet tettek a tárgyak eredetének kinyomozására, illetve a begyűlt tárgyak csoportosítására, rendszerezésére.

A korai tárgyi gyűjtés művészet-centrikus volt: a *díszített tárgy* került az érdeklődés csomópontjába. Az ornemens és a forma összefonódásaira, vagy forma és funkcionalitás összefüggéseire egyáltalán nem fókuszáltak. A háziipar sokrétűsége ellenére nem minden tárgytipust éreztek gyűjtésre érdemesnek. A nagyobb méretű festett vagy faragott ládák, az eszteregált vagy karcolt mintájú fakupák, sőtartók, kisebb fatárgyak, a nád- vagy gyékénytermékek, a csont- vagy szarutárgyak, kovácsmunkák iránt nem ébredt fel az érdeklődés. Tudunk néhány gyűjtőről (Balázs Márton, Csehély Adolf), akik néhány festett bútort is összegyűjtöttek, ám ezeket már inkább közgyűjteményekben helyezték el, nem a saját lakókörnyezet díszítésére használták. Ez a szelektív gyűjtés azt jelzi, hogy a népi tárgy nem vált a gyűjtők saját identitásának részévé: összegyűjtötték, megőrizték, nézegették, lerajzolták, ám nem építették be a funkcionális lakótérbe. A kiemelt tárgy e kontextusban már nem egy szűk réteg által használt funkcionális elem maradt, hanem szimbolikus tartalmat nyert. A „magas” kultúra képviselői által legitimált műtárggyá vált, amelynek archiválása, reprodukálása, feldolgozása és népszerűsítése irányt mutatott az előítélet-mentes tudomány számára.

Egyáltalán nincs semmilyen felmérés arra vonatkozóan, hogy mekkora volt a 19. századi gyűjtők köre, és milyen kapcsolatot tartottak egymással. Valószínű, hogy többen érdeklődtek a népi tárgyak iránt, ám emléküket nem őrizte meg az utókor. Bár e gyűjtemények egy része szétszóródott és csupán rövid híradásokból szerezhetünk információkat a valamikori összetételükre vonatkozóan, egy néprajzi-kultúrtörténeti folyamat jeleiként kell értékelnünk. A tárgyi néprajz iránti érdeklődés lassú terjedését ismerhetjük fel e szűkszavú beszámolókból.

SZAKIRODALOM

BALÁZS Márton

1942 *Adatok Háromszék vármegye néprajzához*. Jókai Nyomda, Sepsiszentgyörgy.

BORCSA János

1998 Bálint Benedek népies iparművészetéről. A művész kézdivásárhelyi pályaszakasa a Székely Újság tükrében. *Székelyföld. Kulturális folyóirat* II. (6) 77–92.

1999 Mintarajzok a Bálint-hagyatékból. *Háromszék*. 1999. máj. 15. 6.

BORCSA János (szerk.)

1998 *Szentkatolnai Bálint Benedek*. Ambrózia, Kézdivásárhely.

CSEHÉLY Adolf

1899 *Udvarhelymegye népies műiparáról*. Becsek D. Fia Könyvnyomdája, Székelyudvarhely.

DEÁK Lajos

1879 A székely szotyor. In: Buzogány Áron (szerk.): *A Székely Mívelődési és Közgazdasági Egyesület harmadik évkönyve 1878-ra*. M. Kir. Egyetemi Könyvnyomda, Budapest, 127–130.

FEJŐS Zoltán

2003 *Tárgyfordítások*. Néprajzi Múzeumi tanulmányok. Gondolat Kiadó, Budapest.

2006 Huszka József és a néprajz, az alakuló néprajzi gyűjtemények. In: Bata Tímea – Fejős Zoltán – Lackner Mónika – Tasnádi Zsuzsanna: *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Néprajzi Múzeum, Budapest, 200–243.

FOGARASI Sámuel

1974 *Marosvásárhely és Göttinga*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.

HERMAN Ottó

1887 Magyar bokály, magyar tál. *Vasárnapi Újság* XXXIV. (19) 311–315.

JÁNÓ Mihály

2008 *Színek és legendák*. Tanulmányok az erdélyi falfestmények kutatástörténetéhez. Székely Nemzeti Múzeum – Pallas Akadémia Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy–Csikszereda.

KÁLLAY Ferenc

1829 *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*. Fiedler Gottfried, Nagyenyed.

KÓSA László

2001 *A magyar néprajz tudománytörténete*. Osiris Kiadó, Budapest.

KŐVÁRY László

1847 *Erdélyország statistikája*. Tilsch János, Kolozsvár.

LÉNÁRT Anna

2002a Magyar Skansen és a Székely Nemzeti Múzeum. In: Boér Hunor – Wolf Tamás (szerk.): *Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum százhuszonöt éves jubileumára*. T3 Kiadó, Sepsiszentgyörgy, II. 155–202.

MALONYAY Dezső

1909 *A magyar nép művészete II. A székelyföldi, a csángó és a torockói magyar nép művészete*. Franklin Társulat, Budapest.

MOLNÁR István, Dr. – MOLNÁR Kálmán

1971 *Sóvidéki keresztesemesek*. Művelődés- és Művészetügyi Bizottság Népi Alkotások Háza, Hargita Megye kiadása, Csikszereda.

OLOSZ Katalin

2003 *Egy kiállítás emlékképei*. (Kriza Könyvek, 16.) Kriza János Néprajzi Társaság, Kolozsvár.

POZSONY Ferenc

2004 Néprajzi gyűjtemények az erdélyi múzeumokban. *Magyar Múzeumok X.* (1) 25–27.

2006 Magyar néprajzi gyűjtemények az erdélyi múzeumokban. In: Selmeczi Kovács Attila (szerk.): *Lélek és élet. Ünnepi kötet S. Lackovits Emőke tiszteletére*. Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Veszprém, 176–187.

é. n. Eredmények és feladatok a székelyföldi tárgyi kultúra kutatásában. *Kézirat, megjelenés alatt*.

ROEDIGER Lajos

2012 *Kászonszék és Háromszék néprajzos szemmel*. Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal közzétette Szőcsné Gazda Enikő. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

SZÁDECZKY Lajos, dr.

1891 A székely varrottasról. *Székely Egyleti Képes Naptár az 1891-ik évre*. Franklin Társulat, Budapest, 51–62.

SZINTE Gábor

1903 Marosszék. Elérhetőség: www.erdelyigyopar.ro/1903-1-3/2118-marosszek.html. *Letöltés dátuma: 2013. április*.

SZŐCSNÉ GAZDA Enikő

2010 *Székelyföldi sgraffitto kerámia*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy.

TASNÁDI Zsuzsanna

2006 Vidéki rajztanárok a műemlékvédelem és a néprajz korai történetében. In: Bata Tímea – Fejős Zoltán – Lackner Mónika – Tasnádi Zsuzsanna: *Huszka József, a rajzoló gyűjtő*. Kiállítási katalógus. Néprajzi Múzeum, Budapest, 76–80.

TELEKI Domokos – ÉDER Zoltán

1993 *Egynehány hazai utazások leírása*. Balassi Kiadó, Budapest.

TOLNAI Gábor

1942 Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító. *Jegyzetek az erdélyi felvilágosodás történetéhez*. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 142.) Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

V. S.

1896 Magyar gyűjtők. *Vasárnapi Ujság* XLIII. (26) 428–430.

1902 Gróf Lázár Jenő (1845–1900). In: *Székely Együleti Képes Naptár és Évkönyv az 1902-ik közönséges évre*. Franklin Társulat, Budapest, 74–76.

COLECȚII PRIVATE DE ARTĂ POPULARĂ ÎN SECUIME LA CUMPĂNA SECOLELOR XIX–XX

Despre necesitatea unei sinteze a colecțiilor și cercetărilor etnografice din Secuime omagiatul volumului de față, Ferenc Pozsony s-a pronunțat în mai multe dintre scrierile sale. Una dintre cele mai grele sarcini ar fi să dezvăluim, cine au fost primii care au cules obiecte etnografice în Secuime, și care a fost influența lor asupra cercetărilor de mai târziu a culturii materiale. În studiul de față încerc să adun laolaltă și să prezint datele cu privire la primii culegători de artă populară. În primul

rând am consultat știri jurnalistice și referințe vechi, colecții care au ajuns în custodia muzeelor, toate acestea cu convingerea că o parte din informațiile dobândite în acest fel vor ajuta să cunoaștem tot mai profund activitatea de culegere etnografică, care la cumpăna secolelor a devenit o activitate generală, respectiv efectul dezvoltat pe planul muzeelor.

PRIVATE FOLK ART COLLECTIONS IN SZEKLERLAND AT THE TURN OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES

Concerning the need for a synthesis of ethnographic collections and research in Szeklerland, the honoured of the present volume, Ferenc Pozsony has drawn the attention in several of his works. One of the most difficult tasks would be to reveal who were the first to collect ethnographic objects in Szeklerland, and what was their impact on latter ethnographic research. In the present paper I attempt to collect and present the data on these pioneer collectors of the region. First of all I have consulted the older newspaper articles and references, also the collections which were brought into the museums, all this with the belief that the discovered data would bring more light on the activity of ethnographic collecting, an activity that had become general to the turn of the century, and also on its impact on the museums of the region.